

ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

II.

ՍԻՐՈՅ ԵՒ ՎՅՏԻ ԵՐԳԻՉԸ

(Սմբատ Շահագիրի մահուան անթիւ)

«Առանց լիաձեռն աղատութեան

Չկայ լիաձեռն և կեանք երջանիկ»:

Ս. Շահագիր

I.

Մենք թաղում ենք

1907 թուականը մեր գրականութիւնը վերջացրեց յուզարկաւորութեամբ: Հեռու Մոսկուայում յանկարծա-
մահ էր լու 67 տարեկան հասակում, բայց դեռ բաւականին
առողջ և հոգւով դեռ երիտասարդ—Սմբատ Շահագիրը:

Մեռաւ «Ես լսեցի մի անոյշ ձայնի, «Ազնիւ ընկերի
հեղինակը, մեռաւ «Լեոնի վշտի» երգիչը, վաստակաւոր
մանկավարժը, ազնիւ հայրենասէրը, լաւ մարդը:

Անշուշտ հազիւ մի հայ դրագէտ դանուի, որ չի մա-
նայ կամ լսած չլինի նրա «Ես լսեցին» կամ «Ազնիւ ըն-
կերը». ուր չեն երգել և կամ նոյն իսկ այժմ էլ չեն
երգում այդ երգերը: Աւելի քիչ մարդ ծանօթ է հան-
գուցեալի նշանաւոր երկի՝ «Լեոնի վշտի» հետ, որովհետեւ
մի անգամ հրատարակուած լինելով 1865 թուականին—
նա երկրորդ հրատարակութիւն չի ունեցել, օրինակները
սպառուել են և այս րոպէին մեր գրականութեան հազուա-
գիւտ գրքերից մէկն է դառել: Իր աշակերտների շրջանը
նոյնպէս սահմանափակ է, որովհետեւ նա ուսուցչութիւն է
արել միմիայն Լազարեան ճեմարանում, թէպէտ և այս
հաստատութեանը և մանուկ սերնդի կրթութեանը Շահա-
գիրը նուիրել է երեսուն երկար տարիներ:

Աւելի ևս նեղ էր նրա ծանօթների, մանաւանդ մօտ
ծանօթների, ընկեր բարեկամների շրջանը: Նա անկեղծ և
չիտակ մարդ էր և կարողանում էր մօտենալ և իրան մօ-

տեցնել միմիայն իր այն ծանօթներին, որոնց ազնուութեան վերայ նա լիովին վստահացած էր։ Մասկուայում նրա շրջանը կազմել են Ս. Նազարեան, Մ. Նալբանդեան և առ հասարակ «Հիւսիսափայլի» բարեկամները։ Յետոյ երբ այդ շրջանը անհետացաւ—նրան կարելի էր տեսնել ձեմարանից դուրս կամ ակմբանոցում, կամ ժահմարեանների ու Տէր Յակոբեանների ընտանիքներում։ Իր աչակերտներից նա շատ քչերին էր մտեցնում իրան. այդ «ընտրեալների» թւում գտնւում էին Յ. Յովհաննիսեանը, Մ. Բարխուդարեանը, Ս. Մամիկոնեանը։

Մի ժամանակ Ս. Շահազիզի մշտական այցելուներն էին բանաստեղծ Ա. Մատուրեանը, Իւր. Վեսելովսկին և տոգերիս գրողը։ Եւ ահա այդ մտերմութիւնը, և ի հարկէ նրան աշակերտելս, ինձ իրաւունք է տալիս ասելու, որ Ս. Շահազիզը թէպէտ և բաւականին յամառ և անձնասէր, բայց վերին աստիճանի համակրելի, ազնիւ և շիտակ անձնաւորութիւն էր, և ամենայնիւ իրաւունք ունէր 1864 թ. ասելու՝

«Անդաւաճան, ջերմ սիրով

«Ես սիրել եմ իմ հայրենիք»

և տասնեակ տարիներ անցած կրկնելու՝

«... Բայց թող հայկական որդիքն իմանան

Որ իմ սուգս նոցա վիճակն է եղել։

Որ երբէք վախւում էին ինքն ինքն

Թշնամուս առջև վահան չեմ ձգել։

Ձեմ երկրպագել ես ոտի ճորթին

Եւ ոչ կռուքերին պաշտել օտարին։

Այլ միշտ հոգւոր կարօտ ծարաւի

Տուել եմ արժանն ամեն մի մարդին։

Ձեմ տաշել դագաղ, և մատաղ կեանքի

Կանաչ ծառի պէս ծաղկել են յոյսեր։

Սրտի եմ դրանց ջրով կենդանի

Որ դաւոյ ազդին լինին պիտանի»։

II.

Սիրոյ եւ վշտի երգիչ անուանեցի ես Ս. Շահազիզին։ Եւ ճիշդ՝ ուր որ սէր է—այնտեղ և վիշտն է անպակաս։

և ուր է վարդը առանց վշերի . . . Մով վշտի աղբիւրը միթէ սէրը չէ. հարկաւոր է սիրել—տանջուելու համար. սիրելուց է, որ մենք կարեկցում ենք ուրիշին:

Հանգուցեալի բոլոր բանաստեղծութիւնների մէջ կարմիր թելերով անցնում են այդ երկու՝ զգայուն սրտին յատուկ—զգացմունքները: Սիրոյ երգերով է սկսում նա իր բանաստեղծական ուղին. սիրոյ գեղեցիկ մեղեդիներ է հնչեցնում նրա քնարը 60-ական թուականներին. սիրոյ բուռն զգացմունքով Փառնասից է իջնում նա և 1891 թուին իր «Անգին դոհար» սիրաբուղիս բանաստեղծութիւնով:

Եւ միևնոյն ժամանակ որքան վիշտ, որքան արցունք այդ սիրոյ բաժակի մէջ: Այո, սիրոյ բոլոր արտայայտութիւնները և ելեէջները նրան ծանօթ են և տեղ են գտնում նրա քնարի լարերի վերայ: Եթէ նա գիտէ անձնուրաց և անհուն սիրով կապուել սիրած էակի հետ, աւելի ևս ջերմ և վեհ զգացմունք է նրա որդիական սէրը դէպի մայրը. բաւական է, որ նա գրել է

«Նո լսեցի մի անոյշ ձայն»-ը:

Բայց ոչ պակաս նա ընդունակ է հրապուրուել և բնութեան գեղեցկութեամբ ու նրա հրաշագեղ գրկում իր վշտերի անդորրութիւնը գտնել: Նուրբ ճաշակի տէր, միշտ զգայուն դէպի ամեն տեսակ գեղեցկութիւն՝ նա չի կարող անտարբեր լինել դէպի ամենավեհ և վսեմ գեղեցկութիւնը—բնութիւնը. և բնութեան նկարագիրները նրա գրուածքներում միշտ դունաւոր, միշտ ոգիացած են դուրս եկել: Բայց ով որ ընդունակ էր լսել

« . . . խոր հառաչանք

Եւ վիշտ հոգու, և գանգոտ:

Եւ լաց, և սուգ, և աղաչանք»

նա չէր կարող անտարբեր գտնուել դէպի այդ արցունքների աղբիւր—ժողովուրդը, ազգը: Իր սեփական անձնական վիշտը նա ձուլում է իր եղբայրակիցների դառն տանջանքների ու հեկեկանքների հետ ու դառնում է «Լեօնի վշտի» անմոռանալի երգիչը:

III.

«Լևոնի հոգին, որ այնքան ցաւով
Ստուժ է հանդիստ, նման է կեանքին
Հաւաքած ազգի, որ լի բաժակով
Ճաշակում է թոյն դադաղի կողքին»:

Հեղինակի այս բնորոշումին աւելացնենք Մ. Նալբանդեանցի արտասանած խօսքերը՝ «Լևոնի վիշտը—և իմ վիշտն է», իսկ թէ Նալբանդեանը որ չափով էր տանջւում ազգի ցաւերով—այդ մենք լաւ գիտենք, Ս. Շահազիզը—նրա ընկերը և գաղափարակիցը—գալիս է հաստատելու և ասում է նրա մասին.

«Սրտիդ կսկիծը—կսկիծ է ազգի»:

60-ական թուականների լաւագոյն հայերի վիշտն է, որ պաշարել է Լեոնին և ազգային ճակատագրի ողբաւաց և մարգարէ դարձրել:

Բայրընի և Պուշկինի ազդեցութեան տակ հայ բանաստեղծը ընտրում է պոէմայի ձևը և չորս երգերի մէջ պատկերացնում է հայրենիքի դրութիւնը՝ գեղեցիկ բնութիւն—տգէտ և աղքատ բնակիչներով, փառաւոր անցեալ և ներկայումս ստրկական կեանք:

Լեոնը Չայլա Հարութի նման թախիծը սրտին ճանապարհորդում է հայրենի վայրերում և ինքը անձամբ ականատես է լինում հայի խղճութեան և տգիտութեան, ժողովրդի անմիաբանութեան, հարուստների անհոգութեան, վարժապետների անպէտքութեան, ազգասիրութեան պակասութեան: Հայը թմրած է, կարծես անկենդան դիակ լինի Լեոնի առաջին տարածուած: Լեոնը մերթ լաց է լինում տեսնելով այս տխուր, յուսահատեցուցիչ պատկերը, մերթ շանթեր է արձակում ազգի ներքին և արտաքին թշնամիների դէմ: Նա դիմում է հասարակութեան բոլոր խաւերի ներկայացուցիչներին և ոգևորւած ճառերով ազգային գործունէութեան գեղեցիկ ծրագիր է արժարժում: «Հիւսիսափայլի բոլոր գաղափարները յանձին Լեոնի գտնում են համոզուած մի փաստաբան և տաղանդաւոր ժողովրդականացնող»:

Նա խօսում է այնպիսի մի վեհ ազգասիրական ոգւով լցուած, այնպիսի անկեղծութեամբ, որ իր ձայնը լսելի է դարձնում ամբողջ ազգին. եւ երբ մի րոպէ սկսում է տատանուել, թէ իր ծրագրած կուլտուրական գործունէութիւնը գուցէ չհասնի իր նպատակին, նա ռազմական փոզեր է հնչում եւ մեր յուսահատ հայ Լեօպարտին պատրաստութիւն է ցոյց տալիս արեւնահեղ կռուի ասպարէզ նետուելու՝

Եւ միթէ ոչ որ քո զաւակներից

Փայլատակելու չէ՞ սուսերը ձեռին,

Փսթորիկ, հրգեհ վիրաւոր կուրծքից

Անվախ թափելով ոտիւնի դնդին:

Պատկառելի կին, մայր մեր նետահար,

Այրիութեան մէջ անպատիւ եղած.

Աչքերում արիւն, մազերն անյարգար . . .

Ապտակակոծ է, այնքոյժ խոցոտուած:

Մի վեր կաց, կանգնիր աշխարհ Հայաստան.

Մի թափ տուր ուժով, թող ճեղքուին կապանք.

Ահա քեզ արիւն իմ նուիրական,

Թող ցողեն դաշտերդ փրկութեան հոսանք:

Բայց ոչ կուլտուրական գործունէութեան կոչը եւ ոչ էլ յեղափոխական կռուի հրաւերը կարող չեն կեանքի մէջ իսկոյն եւ իսկ արձագանք գտնել. հարկաւոր են երկար ու ձիգ տարիներ, հարկաւոր են այդ գաղափարներով կրթութեամբ սերունդներ: Այդ տարիները եկան եւ անցան, հին սերունդներին փոխարինեցին նորերը, որոնց ճանապարհը հարթուած էր արդէն եւ գործունէութեան ծրագիրը կազմուած:

Այդ նոր, մատաղ սերնդի վերայ էր հանգուցեալի բոլոր յոյսը. նրան էր նա դիմում եւ 60-ական թուականներին, նրան էր դիմում նա եւ վերջին տարիների հրապարակախօսութիւնների ու բանաստեղծութիւնների մէջ. երիտասարդութիւնը փորձեց իր ուժերը Լեւոնի ցոյց տուած թէ առաջին եւ թէ երկրորդ ասպարէզների վերայ, բայց թէ ազգը ինչ չահեց—այդ ուրիշ հարց է.

Բանաստեղծը ինքը ականատես էր, ինչպէս՝

... Գարնանային ծաղկազարդ դաշտեր
 Փոխուեցին կարմիր, կապույտ ծիրանի,
 Կարմիր փոխուեցին ծովի ալեքներ,
 Դաշտախիլ դարձաւ այգին հայրենի ...

Մնայլ է և տխուր նոր սերնդի եգիշների քնարը:

Ս. Շահազիզի աշակերտ և շարունակողը մեր գրա-
 կանութեան մէջ Յ. Յովհաննիսեանը յուսախար լալիս է՝

Սև մութ պատեց աշխարհին,
 Սար ու ձոր դառան արին,
 Մեզ վայ բերեց այս տարին ...

Իսկ Ա. Մատուրեանը ստիպուած է հառաչել ու ողբալ՝

Դառն է մեր կեանքը, տխուր մեր օրեր
 Մեզ կաշկանդել է բռնութեան շղթան ...

Թոյլ ուժերի կուլտուրական գործունէութիւնը, մի կաթիլ
 ջրի նման ուկիանոսի մէջ, կորչում է մեր ծով դարձած
 կարիքների մէջ: Առաջուայ նման տիրում է վհատեցուցիչ
 խաւար և հայ պանդխտի բերնից նոյն ողբն է լսում՝

Սիրտս նման է էն փլած աներ
 Կտորեր գերաններ, խախտեր է սըներ.
 Բուն պիտի դնեն մէջ վայրի հաւքեր ...

Վառ յոյսերով և ոսկի երազներով ոգևորուած իդէալիստի
 համար իր կեանքի վերջալուսին տեսնել այս տխուր պատ-
 կերը—ճիշդ դառն էր, շատ դառն: Բայց լաւատես բանաս-
 տեղծը վհատել չգիտէր և, զսպելով իր անհուն վիշտը,
 սիրտ է տալիս մեզ մարգարէական խօսքերով՝

Փայլեց արևելք նոր արշալուսով,
 Անհետ չքացաւ և ժանդ հնութեան.
 Նորոգման ոգին, կեանք աւետելով,
 Արիւնից կըռեց պսակ յաղթական.
 Նահատակները փռուեցին գետնին.
 Գետինը կակղեց նոր սերմի համար,
 Նոր դորձը մնաց մեր նոր սերնդին.

Եւ այսուհետև առաջ անդադար:

Ահա լուսածին և մանուկն եկաւ

Գեղեցիկ, որպէս ազատ ինքն Աստուած,

Արարիչ բազկով շինել սկսաւ

Աղգապահութեան հրաշալի շինուած:

ՄԻՆԱՍ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆ